

SENDROM

AKADEMİK DÜŞÜNCE PLATFORMU

Cilt: 2 Sayı: 4

Bir Logos Tıp yayınıdır

Ekim 2007

Aynı gemideyiz

Prof Dr Süheyla Ünal

sunal@inonu.edu.tr

Felaket tellallığı yapmak hoş bir durum değil benim için. Ama insanlarımızın duyarsızlığını gördükçe bağırasım geliyor, "aynı gemideyiz, etrafımızda olanların hepsi, belirli bir süre içinde bir şekilde bizim de başımıza gelecek" diye. Ülkemizin yanbaşında her gün yüzlerce insan kimilerinin garip hesapları ve hırsları nedeniyle ölüyor, sakatlanıyor, aç uyuyor, yüzlerce çocuk annesiz-babasız kalıyor ve biz gözlerimizi kulaklarımızı kapatıyoruz. Kalbimize mühür üzerine mühür basıyoruz ki, olur da sizler diye... Dünyadaki yaşam kaynakları, bitki ve hayvan türleri tükeniyor; "benden sonra tufan" diyoruz, "benim karnım doyuyor ya". Yapılmayan ya da yanlış yapılan işler yüzünden canlar yitiyor, sağlık yitiyor, zaman ve enerji yitiyor; "bana ne" diyoruz, "dünyayı ben mi kurtaracağım". Zalimin zülmü altında mazlum binlerce insan inliyor; dönüp bakmıyoruz "bana dokunmayan yılan bin yaşasın".

Haksızlık, adaletsizlik, yolsuzluk diz boyu; önemsemiyoruz; "aman benim işim görülsün de".

Nasıl bu kadar duyarsızlaştık, bencilleştik? Nasıl oldu da kendimizi ilgilendirmeyeni görmez, duymaz olduk. Bir başkası için yüreğimiz sızlamaz oldu? Dünyamızı nasıl oldu da bu kadar daralttık, kendi benlik sınırlarımıza kapandık? "Aynı gemide yol aldığımızı" unutup, güverteye yol açmaya çalışırken dirsekledik, denize düşürdük kimilerini?

Büyük oyunların figüranı olduk fark etmeden belki. Yaşamın acımasızlığı karşısında çaresizlikten sığındık kabuğumuza kimbilir. "İnsan" olmanın bedeli ağır geldi belki, kolayına kaçtık her şeyin.

Nedeni ne olursa olsun bu bizi affettirmeyecek. Gelecek kuşaklar yiyecek ekmek, içecek su, kendini güvende hissedemediği bir dam bulamadığında mazeretlerimizin hiçbir önemi kalmayacak. İnsanlığımız yittikçe, "insanoğlu" yitecek.

Komşuda Pişer

Dr. Mustafa Koç

Ryerson University Department of Sociology
mkoc@ryerson.ca

Yemek yaşam için temel bir gereksinim. Uzun bir süre gereken besinlerin alınmaması, ciddi ve geri dönülmez fiziksel değişimlere ve sonuçta ölüme yol açabiliyor. Açlık başından beri insanlığın büyük kaygıları arasında olagelmiş. Sadece yirminci yüzyılda açlık atom bombasından da, dünya savaşlarından da çok insan öldürmüştü.

1996 yılında Roma’da düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi, o zaman için neredeyse 6 milyarı bulan dünya nüfusunun 800 milyonunun açlığa mahkumiyetlerinin insanlık için bir yüz karası olduğunu kabul ederek “gıda güvencesi” ilkesini evrensel bir hedef olarak tanımlamıştı. Gıda güvencesi “*bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri*”ni ifade etmekteydi. Türkiye’nin de imzaladığı bu hedef, açların sayısının 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi ilkesini benimsemişti.

Gıda güvenliğinin önemi konusunda böylesi bir evrensel karar verildiği bir sırada, dünyanın bir başka köşesinde milyonlarca insanın açlığa mahkum edilebileceğini, hem de bu kararın Birleşmiş Milletler Genel Konseyi tarafından uygulamaya konduğunu görmek, uluslararası diplomasinin iki yüzölçümünü göstermesi açısından ilginç bir örnek. On bin yıl önce tarımın doğuşunda anayurt sayılan, dünyanın sayılı petrol üreticilerinden biri olan Irak’ta 1990 - 2000 arasında 1 milyona yakın insanın açlıktan ölebileceği kimin aklına gelebilirdi?

2003 yılında Kanada’lı bir delegasyonla, bilgimin daha çok lise coğrafya dersleriyle sınırlı olduğu Irak’a olası bir savaşın etkileri üzerine

bir rapor yazmak için gittim. Daha dün, dedelerimin yaşamı sırasında Osmanlı vilayeti olan, artık coğrafya derslerinde Türkiye’nin komşuları arasında kısaca bahsedilen, Ali Baba ve Kırk Haramiler’den tanıdığımız Harun Reşid’in ülkesinde gördüğüm açlık ve perişanlığı unuttumam hâlâ. Irak ki dünyanın sayılı petrol üreticisi ülkelerinden biri, Irak ki 8 yıllık nedenini hâlâ anlayamadığım ama 800 bin insanın ölümüne yol açan Irak-İran savaşının ardından bile 1990’ların Türkiye’si ile aşık atabilecek, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) gelişme indekslerinde Türkiye’nin ilerisinde puan alan bir ülke. İnsani gelişme indeksindeki bu fark, 5 yıl içinde Türkiye’de 0.751’den 0.782’ye çıkmış 1990-1995 arasında. Aynı sürede bu oran 0.759’dan 0.538’e düşmüş Irak’ta.

2003 yılında bu sayılara bakarken, gıda güvencesi tartışmalarını iyi bilen Orta Doğulu bir aydın olarak, komşumuz olarak tanıdığım bu eski Osmanlı vilayetindeki trajediyi bir on yıl nasıl atladığımı düşündüm. Kim bilir, küresel karanlığımızda basının tuttuğu el fenerinin aydınlattığı başka kaygıların peşinde Yugoslavya ve Bosna’dan Somali’ye, Güney Afrika’dan Afganistan’a seçilmiş endişelerin, küresel gündemlerin peşinde koşarken aklımdan çıkmıştı olan biten Irak’ta. Oysa bu kısacık sürede ne kadar çok şey değişmişti bu ülkede. 130 ülkeyi içeren karşılaştırmada 1990 yılında 50’nci olmuş Irak. 1995’te 170 ülkelik karşılaştırmada 106’ncılığa, 2000’de 174 ülke arasında 126’ncılığa düşüyor. 2002 yılından beri de liste dışı kalmış. Artık bu konuda bilgi bulmak imkansızca yakın.

Irak’ın Kuveyt macerasının ardından Birleşmiş Milletlerin koyduğu ambargo 2003’te İrağın işgaline kadar sürüyor. Körfez savaşında sanayi ve alt yapı tesisleri tahrip edilen, gübreden çocuk mamasına kadar, hatta Fırat’ın suyunu içilebilir hale getirmek için gereken kloru dahi almasına izin verilmeyen bir Irak. Yoklukların zaten sınırlı olan tarımsal faaliyetleri daha da geriletmişti, işsizlik ve ekonomik krizin nüfusun

yüzde 60'ının her ay devletin 1990'da başlatılan karne uygulaması ile verilen sınırlı gıdalara dayandığı bir ülke. Birleşmiş Milletler kuruluşlarının tahminlerine göre, bir milyona yakın çocuk ölmüş bu on yılı aşkın sürede. Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF'in topladığı veriler bu durumun vahametini gösteriyor. Öyle ki, 1996 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'ın gerek duyduğu gıda ve ilaç temini için sınırlı petrol satışına izin veren (Food for Oil) programını kabul etmek zorunda kalıyor. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Annan'ın temsilcisi olarak Irak'ta görev yapan diplomatlar, Dennis Halliday ve Hans von Sponeck olayın soy kıyım seviyesine geldiğini iddia ederek görevlerinden istifa ediyorlar. Her nasılsa bütün dünya basını ve gıda güvencesini evrensel bir hedef yapan Dünya Gıda Zirvesi bunları görmezden geliyor.

Açlıktan ölen, besin yetersizliğinden güdük kalan, genetik özelliklerinin verdiği vücut gelişimini gösteremeyen çocukların gerçeğini ne kadar yansıtabiliyor kağıtta kalan evrensel ilkeler? Beslenme bozuklukları ve beş yaş-altı çocuk ölüm oranlarındaki değişimlerin irdelenmesi, Irak'ta yaşananları anlamamızda ve bu süreci daha iyi gözlemlememizde yararlı olacaktır.

Irak'ta Beslenme Bozukluklarındaki Değişim 1991-2006

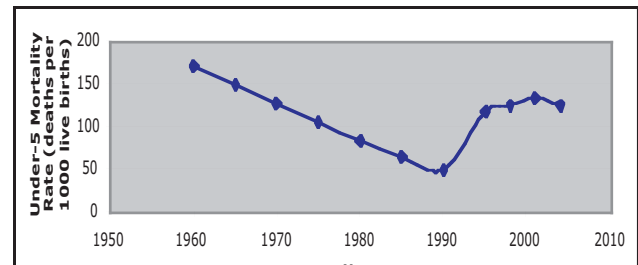
Beslenme boz.	1991	1996	2000	2002	2005
Akut Kavruk/Wasting	3	11	8	4	9
Düşük kilo/yaş Cılız/Underweight	9	23	20	9	16
Kronik Bodur/Stunted	18	32	30	23	26

(Koc, Das Jernigan, 2007)

Beslenme bozukluklarını üç gruba ayırıyor uzmanlar; yetersiz beslenmeye bağlı (akut) kilo

kaybı, yaş grubuna oranla zayıflık/cılızlık (underweight) ve daha da ileri aşamada (kronik) bodurluk. Yeterli beslenememe, vücut direncinin azalmasına, ana ve çocuk ölüm oranlarında da artışlara neden oluyor. 1984-89 ve 1994-99 dönemlerinde Irak'ta beş yaş-altı çocuk ölüm oranlarına baktığımızda, yetersiz beslenmenin etkilerini daha iyi gözlemleyebiliyoruz.

Irak'ta Beş Yaş altı Çocuk Ölüm Oranları (1950-2005) Under-5 Mortality in Iraq

(UNICEF, Muhtelif yıllar)

Bu oranlardaki bir başka ilginç değişim ise, bu dönemlerde Kuzey Irak ve Güney/Orta Irak arasında ortaya çıkan farklılaşma

BÖLGE	1984-89 (1000'de)	1994-1999 (1000'de)	% değişim
Merkez/ Güney Irak	56	131	+ 134
Kuzey Irak	80	72	- 10

(Koc, Das, Jernigan 2007)

Yukarıdaki tablo'dan da gözlemleneceği gibi, bu süreçte Merkez ve Güney Irak'ta beş yaş-altı çocuk ölümleri % 134 bir artış gösterirken, "no-fly zone" olarak tanımlanan gıda dağıtımını Dünya Gıda Örgütü'nün üstlendiği, kalkınma fonlarının musluklarının Körfez Savaşı'nın ardından açıldığı Kuzey Irak'ta çocuk ölümlerinde % 10'luk ve gerileme olmuş. Emperyalist hedeflerle çelişmeyen yönetimler parasadan paylarını alıyorlar yeni dünya düzeninde.

Tablo 3. Irak'ın Gıda bağımlılığı

Ürünler			
Buğday	300,000	3,312,978	% 91.7
Sıvı yağ	22,326	297,231	% 93.0
Şeker	2,065	299,898	% 99.3
Pirinç	40,020	1,010,618	% 96.2
Bebek maması	0	24,500	% 100

(FAOSTAT, 2003)

Gıda güvencesinin ne büyük bir silah ve siyasi araç olduğunu anlatmama gerek yok. Bugün milyonlarca Iraklı'nın ekmek ve can derdinde perişan hallerini dikkatle izlemek gerekir. Bir zamanlar istediği her şeyi alabilecek Irak'ta küresel pazarların muslukları sadece dışarı akışa izin veriyor bu günlerde; en azından Merkez ve Güney Irak'ta. Gıda güvenliği ile egemenlik arasındaki ilişki de ilginç. Birini kaybedince öteki de gidiyor elden. Acaba eski Irak yönetimi emperyalist güçlerin tetiklediği bölgesel maceralarla kaynaklarını tüketmeyip, dış girdilere ve ithalata dayalı, kırsal nüfusun kentlere akışını destekleyen tarım politikaları yerine, küçük aile tarımını desteklese Iraklılar şu anda daha mı az açlık çekerdi sorusu, şu anda abesle iştigal oluyor.

11 Eylül ortamının getirdiği yeni güvensizlik ortamında gıda güvenliği çok kısa bir sürede öncelliğini yitirmiş görünüyor. 2002 yazında Roma'da toplanan ikinci gıda zirvesinde gıda güvenliği konusunda alınan önlemlerin yetersizliği ortaya çıktı. 2002 zirvesi açların sayısının 2015'de 400 milyona inmesinin mümkün olmayacağını görerek, yeni hedefin 2030'da 440 milyon aç olarak belirlendiğini ilan etti bile.

Acıdır ki, türbana takılıp kalan basınımız gıda ve tarım sektöründe olan değişimleri, kırdan kente göçün etkilerini, topraktan, suya kadar özelleştirmenin, yabancı tekellerin egemenliğinin Türkiye'nin uzun vadeli gıda güvenliği ne etkilerine, Irak halkının 1990'larda yaşadık-

larına kaldığı kadar kayıtsız kalmaya devam ediyor. Komşumuzdan alacağımız büyük dersler var.

Kaynaklar

1. Koç M., Rupen D., Carey J.: "Food Security and Food Sovereignty in Iraq," Food Culture and Society. 10(2): 317-348, 2007.
2. UNICEF (Muhtelif yıllar) The State of World Children. New York: Oxford University Press.

İş Doyumu

Uz. Aykut Pişkin

apiskin@ inonu.edu.tr

Çağdaş yönetim biliminin amacı, yönetsel etkinlik ile verimliliği artırmaktır. Küreselleşme sürecinde işletmelerde rekabetçi yapı önem kazanmış olup, örgütsel verimlilik açısından iş doyumu, üzerinde durulması gereken önemli bir kavram haline gelmiştir.

Hizmet alanların (müşterilerin) mutluluğu, hizmeti sunanların (çalışanların) mutluluğundan geçmektedir. Öte yandan iş doyumu, iş sağlığının bir parçasıdır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre iş sağlığı *"her türlü işte çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal refahlarını en üst düzeye yükseltmek, çalışanların sağlıklarında iş şartlarından kaynaklanan bozulmaları önlemek, çalışanları sağlığa aykırı risk faktörlerinden korumak, her çalışana kendi iş çevresinde bedensel ve psikolojik şartlara uygun yere yerleştirmek ve orada korumaktır."*

Kişilerin başarılı, mutlu ve üretken olabilmelerinin en önemli gereklerinden biri, mesleki doyumdur. İş doyumu, çalışanların işlerine karşı duygusal tepkileri olarak tanımlanabilir. Çalışanların işleri konusunda ve iş ilişkileri konusunda kendilerini değerlendirmesidir veya çalışanların işten ne bekledikleriyle ilgilidir, iş doyumu işin özellikleriyle iş görenlerin istekleri birbirine uyduğu zaman gerçekleşir.

İşimizden sağladığımız doyum hem kendi mutluluğumuz, hem de verdiğimiz hizmetin kalitesini yükseltme açısından önemlidir. Çalışanların iş yerinde verimli ve mutlu çalışması için yaptıkları işten doyum sağlamaları gerekir. Bireyin yaşamında iş doyumunun büyük önemi vardır ve işinden doyum sağlama bireyin ruh sağlığını da olumlu etkiler.

Son yıllarda iş doyumuna ilişkin çok sayıda araştırma, hemen hemen tüm sektörler kapsamında gerçekleştirilmiştir. Tüm bu çalışma-

lar iş doyumunun kapsamının çok boyutlu olduğunu göstermiştir. İş doyumundan ne anlaşıldığı karmaşık doğası sebebiyle kişiden kişiye, gruptan gruba ve kültürden kültüre değişmektedir. Bu nedenle araştırmacılar, iş doyum kavramının açık ve kısa bir tanımını yapmakta zorlanmışlardır.

İş doyumunu üzerine birçok araştırma yapılması ve bunların gün geçtikçe artmakta olmasının nedeni, iş doyumunun üretimi, devamsızlığı, örgüt verimliliğini etkilemesidir. Endüstri ve örgüt psikolojisinin en fazla çalışılan konusu olan ve çok boyutlu bir kavram olan iş doyumu, çalışanın çalıştığı kurumdan ve işinden bekledikleri ile aldıkları arasındaki uyum olarak tanımlanmaktadır.

Keith Davis, iş doyumunu çalışanların işlerinden duydukları hoşnutluk olarak tanımlamakta ve iş doyumunun bireyin istekleriyle işin özellikleri birbirine uyum sağladıkları durumlarda gerçekleştiğini savunmaktadır. İş doyumu, kişinin işindeki başarıma gücü, tanınma, sorumluluk ve otonomi ile doğrudan ilişkilidir.

Başaran ise iş doyumunu, çalışanların örgütteki yaşamlarını değerlendirmeleri sonucunda ulaştıkları bir haz veya ulaşılan olumlu duygusal bir durum olarak tanımlamaktadır. İş doyumunu özel bir tutum türüdür. Kişinin işi hakkındaki bilgisi ve işin sonucuna ilişkin yaklaşımları, iş ortamının şartları onun işe karşı bir dizi tutum oluşturmaya yol açar. İş doyumunu bu tutumların özel bir boyutudur. İşe karşı tutum olumlu olursa sonuç iş doyumudur, buna karşılık çalışanın işine karşı tutumu olumsuzsa, bu durumda ise sonuç iş doyumusuzluktur. İşinden doyum olmayan kişi iş değiştirme eğilimine girebilir.

Bir örgütte koşulların bozulduğunu gösteren en önemli gösterge, iş doyumunun düşük olmasıdır. İş doyumusuzluğu, daha gizli biçimlerde ani grevler, işi yavaşlatma, düşük verimlilik, disiplin sorunları ve diğer örgütsel sorunlar ardında da gizlenebilir. Öte yandan, yüksek iş

doymu, yöneticilerin çok arzuladıkları bir durumdur. İş doymu bir örgütte sağlam bir örgütsel ortam oluşturulmasının önemli bir ölçüsüdür.

Modern yönetim anlayışına göre, bir işletmenin başarısı sadece kârlılık, pazar payı, ödediği vergi gibi değişkenlere bağlı değil, insan boyutu ile de ölçülmelidir. İş doymu her şeyden önce bir sosyal sorumluluk, ahlaki gerekliliktir; çalışmak insanlar için bir ihtiyaçtır. Kişi çalışmak zorundaysa, çalışmak istiyorsa hayatının önemli bir kısmını iş yerinde geçiriyorsa, işverenler de iş yerini ödüllendirici, en azından sıkıntısız, insancıl hale getirmek zorundadır.

İş doymununun ölçülmesinde kullanılan en önemli parametreler şunlardır:

1. Kişiler arası iletişim
2. Yöneticinin tutumu
3. Teknolojik olanaklar
4. Maddi kazanç
5. Görev rol tanımlarındaki netlik
6. Mesleki gelişim olanakları
7. Sorumluluk ve yetkilerin dengesi
8. Yükselme olanakları
9. Fırsat eşitliği
10. Kararlara katılım
11. Takdir ve ödüllendirme
12. İş güvencesi
13. Fiziksel ortam
14. İşin kontrol edilebilirliği
15. Görüşlerin dikkate alınması
16. Yaratıcılık olanakları
17. İşten alınan zevk
18. Yetkilendirme

Bireylerin çalıştığı iş yerinde yönetimin ve yöneticilerin niteliği, iş doymunda büyük önem taşımaktadır. Ekip çalışmasına elverişli olan, bireylerin verilen hizmetlere ilişkin kararlara katılmasına olanak veren, ekip üyeleri arasında açık iletişim olanakları sağlayan yönetim biçimleri çalışanlara daha yüksek doymu sağlamaktadır. Yöneticilerin dostça, nazik ve samimi olması çalışanların sağlığı ve sorunlarına eğilmesi durumunda iş doymununun önemli bir

ölçüde arttığı gözlenmiştir.

Sağlık hizmeti veren hastaneler, hizmet sektörünün karmaşık örneklerindedir. Hatadan geri dönüşün mümkün olmadığı işlerin başında sağlık sektörü gelir. Hastanelerin toplumun sağlık hizmeti ihtiyacını karşılamak amacı ile kurulduğu düşünüldüğünde, hastanenin belirlenen amaca ulaşabilmesi için çalışanların işten sağladığı doymunun önemi ortaya çıkacaktır.

Hastanelerin en büyük aktif gücü insan gücüdür. Hastaneler personel özelliği bakımından insan mozaiği gibidirler. Sağlık hizmetleri bir bütündür ve bir ekip (grup) çalışmasını gerektirir, faaliyetler grup gayretine bağlıdır ve grubu çok çeşitli ve farklı eğitim görmüş değişik nitelikli insanlar oluşturmaktadır. Üretilen sağlık hizmetleri insanlara sunulmaktadır ve üretimin en önemli faktörü insandır.

Hastane çalışanlarında, yoğun iş yükü ve gerektiğinde hasta ve yakınlarına duygusal destek vermek zorunda kalma gibi nedenler işle ilgili stres ve gerginliğe yol açmaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetindeki yetersizlikler, hizmetin ve personelin dengesiz dağılımı da çalışanlarda düş kırıklığı ve gerginlik yaratmaktadır. İşe bağlı gerginlik ve tükenme kişide depresyon, kaygı, çaresizlik duyguları gibi ruhsal, baş ağrısı, kaslarda gerginlik uykusuzluk gibi fizyolojik etkilere yol açmaktadır.

Bunun yanı sıra, işle ilgili gerginliğin işte verimi ve üretimi düşürme, iş doymunu azaltma, iş gecikme, özür uydurarak hiç gelmeme veya işi tamamen bırakma ve sonuçta da deneyimli personelin elde tutulamaması gibi kurumsal sonuçları da vardır. İş doymu hakkında kesin olan bir nokta "dinamik" olduğudur. Yöneticiler bir kez yüksek iş doymunu sağlayıp, sonra da bu konuyu birkaç yıl gözden uzak tutamazlar. İş doymu geldiği kadar çabuk gidebilir. Bu nedenle, iş doymununun yıllık olarak hatta aylık olarak dikkatlice izlenmesi ve korunması gerekir.

Kaynakça

1. **Pişkin A.** Malatya Turgut Özal Tıp Merkezi'nde Çalışan, Sağlık, İdari, Teknik Ve Yardımcı Hizmetler Sınıfındaki Personelin İş Doyumu.Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Malatya, 2001.

Sözlükler ve sözlük düzenlemenin esasları

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

hzulfikar@humanity.ankara.edu.tr

Eski adı lügat veya kamus olan bu kavram, Cumhuriyet Döneminde ağaçlık, odunluk, şekerlik örneklerine benzetilerek içinde ağaç, odun, şeker bulunduran nesne örneklerinde olduğu gibi söz kelimesine -lük addan ad yapma eki getirilerek sözlük (dictionary) terimi türetilmiştir. Türk Dil Kurumunun 1945 yılında yayımladığı ilk sözlüğünün adı "Türkçe Sözlük"tür. Bu örnekten hareket edilerek, daha sonra yayımlanan her türlü sözlük lügat veya kamus değil, sözlük adıyla adlandırılmıştır.

Sözlük tanımı ve kapsamı

Sözlük'ü bir dilin belli bir çağda kullanımda olan kelimelerini alfabe sırasına göre dizerek tanımlayan, gerektiğinde tanımları örnek cümlelerle pekiştiren eser olarak tanımlayabiliriz. Yaptığımız bu tanım, sözlük kavramının bütün türlerini kapsamaz. Sözlükler çeşitli amaçlarla hazırlanır; bunların arasında genel dilin sözlükleri, bir dilden başka bir dile karşılıkları ve tanımları veren türleri en çok başvurulan sözlüklerdir.

Daha çok anlam biliminin verilerine göre ele alınan sözlükler alfabetik sıraya bağlı olarak içerdikleri kelimelerin yapısını, kökenlerini, telaffuz özelliklerini, geldiği dildeki biçimini, taşıdığı esas, yan ve mecaz anlamlarını verir.

Sözlük hazırlama işi artık bir bilim dalı hâline gelmiştir. Sözlük bilimi (lexicology), bir dilin çeşitli amaçlara hizmet eden sözlüklerini hazırlamanın yöntem ve tekniklerini konu alır. Sözlük bilimi teriminin yanı sıra bir de sözlük bilgisi (lexicography = lexicon+graphy) sözü vardır. Sözlük yazma işi anlamındaki bu terim de bir sözlüğün hazırlanmasında uyulması gereken esasları ve bilgiler ifade eder. Bu işi yapana da sözlükçü, sözlük bilimci (lexicolog) denir. Yapılan işin adı ise sözlükçülük'tür.

Sözlükler eskiden beri basılı kitap hâlinde kullanıcıya sunulmaktaydı. Son yıllarda sözlükler CD (ce de) hâlinde de ortaya konmakta, genel ağ ortamına aktarılarak geniş bir kesimin kullanımına sunulmaktadır. Basılı eser hâlindeyken kelimelerin okunuşları gereği gibi verilemezdi; şimdi genel ağ ortamına aktarılan sözlükler içerdiği kelimelerin telaffuzlarını da vermektedir.

Sözlükler kullanıcıların amacına, hedef kitlenin ihtiyaçlarına uygun olarak çeşitli niteliktedir. Bazıları kapsamlıdır; bazıları ise içerdiği kelime sayısı bakımından sınırlı sözlüklerdir. Bazıları teknik özellikleri açısından ayrıntılı bazıları sadedir.

Sözlük türleri

Sözlükler içinde en yaygın ve bilinen olanları yazı dilinin, resmi dilin sözlüklerini içine alan türdür. Sözlük türleri arasında bilim dallarının özel kelimelerini içine alan terim sözlükleri çoğunluktadır. Sözlük yapıları bakımından gruplandırılacak olursa, yaklaşık otuz çeşit sözlükten söz edilebilir. Bunlardan birkaçı şunlardır:

Yazı dilinin sözlükleri, resmi dilin sözlükleri olup, eğitimde ve yayın organlarında kullanılan kelimeleri içine alır. Bunlar alfabetik sıraya bağlı olarak içerdikleri kelimelerin yapısını, kökenlerini, telaffuz özelliklerini, geldiği dildeki biçimini, taşıdığı esas, yan ve mecaz anlamlarını verir. Türk Dil Kurumunca veya Dil Derneğince hazırlanmış olan sözlükler buna örnek olarak verilebilir.

Köken bilimi sözlükleri (etimoloji), kelimelerin hangi köke dayandığını ve tarihi süreç içinde ne gibi ses ve yapı değişikliğine uğradığını çeşitli açıklamalarla ele alır. Örnek olarak, köken bilimi sözlüklerinde 'edgü' kelimesinin günümüze geldiğinde 'iyi' biçimini hangi safhalardan geçerek aldığı işlenir.

Eşanlamli sözlükler (sinonim), anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimeleri içine alır.

Dil bilimciler, eş anlamlı kelime terimini eleştirirler; kelimeler anlamca eş olsa da aralarında gene de bir anlam inceliği olduğunu ileri sürerek bunlara yakın anlamlı kelimeler demenin doğru olduğunu savunurlar.

Zıt anlamlı sözlükler (antonim): Bu tür sözlüklere karşıt anlamlı sözlükler de denir. Bunlar güzel, çirkin örneklerinde olduğu gibi anlamları birbirine karşıt olan kelimeleri içerir.

Terim sözlükleri: Çeşitli bilim dallarının ve sanat kollarının özel kelimelerini içine alan sözlüklerdir. Hilmi Hacısalıhoğlu'nun Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan Matematik Terimleri Sözlüğü'nü buna örnek olarak verebiliriz.

Yabancı dil sözlükler: En yaygın olan sözlüklerdendir. Bir dilin sözlüğünde yer alan kelimeler kullanıcının dilindeki karşılıkları verilerek hazırlanır. Yaşar Önen tarafından yazılmış ve Türk Dil Kurumu yayınları içinde çıkmış olan Almanca Türkçe Sözlük bu tür bir sözlüktür.

Tarihi sözlükler: Bir dilin belli bir bölgede yüzyıllar boyunca yazılmış metinleri taranarak hazırlanmış sözlüklerdir. Sırp'ların tamamlanmakta olan 30 ciltlik sözlüğü buna örnek olarak verilebilir.

Resimli sözlükler: Anlatımı pekiştirmek için, özellikle eğitim amacıyla hazırlanmış ve içinde birtakım resimlerin bulunduğu sözlükler. Örnek olarak hayvan varlığını veya bitki varlığını tanıtan, özelliklerini veren bu tür sözlükler batıda çok yaygındır.

Sıklık sözlükleri: Daha çok dilbilgisi ve sözlük çalışmalarına hizmet eden bu tür sözlüklerde belli bir dönemde yaşamış yazarların eserleri, dergiler, gazeteler taranarak hangi kelimenin ne ölçüde sıkça kullanıldığı tespit edilir. Tek başına bir yazarın eserleri de taranıp kaç kelimeyle eserlerini yazdığı ve bunları arasında kelimeleri ne sıklıkta kullandığı orta konur. Sıklık sözlükleri kelimelerin canlılığının veya eskimekte olduğunun tespitinde de kullanılır.

Dönem sözlükleri: Belli bir tarihi dönemin söz varlığını içine alan sözlüklerdir. Lehçe-i Osmanî gibi Osmanlı Türkçesi Sözlükleri, Şeyh Süleyman Efendi'nin yazdığı Lügat-i Çağatayı dönemi sözlüklerine örnek olarak verilebilir.

Tersten dizilmiş sözlükler: Kelimelerin son sesleri esas alınarak sondan başa alfabetik olarak yeniden dizilmiş sözlüklerdir. Türk Dil Kurumunca Belgin Aksu, Abdurrahman Tariktaroğlu ve Efrasyap Gemalmaz tarafından yayımlanmış olan Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi adlı sözlük buna örnek olarak verilebilir. Bu sözlüklerde tanım yoktur. Yalnızca kelimelerin dizini bulunur.

Kavramlar dizini: Kelimelerin anlamlarının yer almadığı bir yayın türü de kavramları içine alan dizinlerdir. Bu tür eserlerde, örnek olarak korku kelimesi madde başı olarak alınır ve korku kavramını taşıyan dildeki bütün kelimeler bu madde içinde sıralanır. Türk Dil Kurumunca Recai Cin tarafından iki cilt olarak yayımlanmış olan Kavramlar Dizini adlı eser buna örnek olarak verilebilir.

Karşılıklar sözlüğü: Bir dilde kullanılan yabancı bir kelimeye gene o dilde karşılık olabilecek ve yabancı olmayan ana dilin kelimesini koyarak yönlendirme yapan sözlükler. Türk Dil Kurumunca Karşılıklar Sözlüğü adıyla bu tür yayınlar yapılmıştır.

Telaffuz sözlükleri: Bir dilde yaşayan yabancı veya ana dilin kelimelerini vurgu, ton, durak, uzun ve kısa hece gibi ses değerlerini göstermek amacıyla hazırlanmış sözlükler.

Kişi adları sözlüğü: Bir dilde kullanılan kişi adlarının yapısını anlamını veren sözlükler.

Yer adları sözlüğü: Bir ülkede veya coğrafi bölgede kullanılan yer adlarının anlamını ve kökenini veren sözlükler.

Lehçe sözlükleri: Bir dilin değişik bölgelerde kullanılan az çok farklılaşmış kelimelerini içine

alan sözlükler. Bunlara Türkmençe Sözlük, Kırgızca Sözlükler örnek olarak verilebilir.

Ağız sözlükleri: Bir dilin belli bir siyasi sınırlar içinde az çok farklılaşmış kelimelerini veya ana dilde yaşamayanlarını içeren kelimeleri içeren sözlükler. Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan Derleme Sözlüğü buna örnek olarak verilebilir.

Deyim sözlükleri: Bir dilde kullanılan deyimleri içine alır.

Atasözü sözlükleri: Bir dilde kullanılan atasözlerini içine alır.

Argo sözlükleri: Bir dili konuşan halk gruplarının, meslek mensuplarının kendi aralarında anlaşmalarını sağlayan özel sözleri içine alır. Ferit Develioğlu'nun Argo Sözlüğü buna örnek olabilir.

Bunların dışında başka sözlük türleri de vardır.

Yazı dili sözlüklerinin teknik özellikleri

Ülkemizde hazırlanmış ve kullanıma girmiş sözlükler genel olarak eğitim ve öğretim amacıyla hizmet eden sözlüklerdir. Bunların başında teknik özellikler açısından geliştirilmiş ve Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *Türkçe Sözlük* gelir.

Türkçe Sözlük'te kelimelerin birer madde başı olarak yer alışıyla ilgili olarak uygulanan yöntem şöyledir:

- Madde başı olarak alınan kelime koyu dizilir ve ilk harfi küçük yazılır. Madde başından sonra iki nokta konmaz. Tanımdan önce dil bilgisi bakımından kelimenin isim, sıfat, zarf oluşu *is.*, *s.*, *zf.* kısaltmalarıyla verilir.

- Madde başında kelimenin fiil olduğunu gösteren herhangi bir kısaltma kullanılmaz. Kelime *-mak (-mek)* mastar ekiyle verildiği için kısaltmaya gerek kalmaz. Fiilin sondaki *-mak (-mek)* eki onun fiil olduğunu göstermeye yeter.

- Madde başında dil bilgisindeki durumunu

gösteren kısaltmadan sonra kelime bir başka dilden gelmişse onun yabancı dildeki özgün biçimi **'devir is. Ar devr'** örneğinde olduğu gibi, çeviri harf ve işaretleriyle gösterilir. Kısaltmalar ve özgün biçim eğik (italik) dizilir.

- Madde başında kısaltma, özgün biçimden sonra gerektiğinde yabancı veya Türkçe kökenli kelimenin okunuşu çeviri harf ve işaretleriyle verilir. Bunun için **devriâlem** örneğini verebiliriz. **devriâlem is. (de'vriâ:lem) Ar. devr + 'âlem.** Bu örnekte görüldüğü gibi, kesme işareti vurguyu, iki nokta hecenin uzunluğunu gösterir.

- Madde başının tanımında anlam çeşitliliği gözetilir. Birden çok anlam içeren kelimelerin anlamları numaralandırılır. Bu durumda esas ve yan anlamlar sıralanırken mecaz anlamlar numaradan sonra mec. kısaltmasıyla verilir. Bilinen yırtıcı hayvan **aslan** sözü, tanımından sonra **"2. mec. Gürbüz, cesur, yiğit"** anlamı mec. kısaltmasıyla verilir.

- Madde başı olan kelimenin esas ve yan anlamları yanında bir bilim alanında, sanat veya spor dalında kullanılan anlamı da bulunabilir. Bu durumda **kale** örneğinde olduğu gibi esas ve yan anlamlar verilirken sp. kısaltmasıyla kelimenin spor dalındaki anlamı verilir.

- *Yazın* kelimesi bir yandan "mevsim" adı öte yandan edebiyat karşılığı önerilmiş olan *ya-zın'*dir. Sözlükte alt alta gelmiş bu tür kelimeler madde başı olarak verilirken **Yazın (I), Yazın (II)** biçiminde numaralandırılarak verilir.

- Tanım her zaman doyurucu olmayabilir. Bu durumda tanımdan sonra yazarlardan seçilmiş örnek cümlelerle tanım desteklenir. Örnek alınan yazarın adı da cümleden sonra verilir.

Terim sözlüklerinin özellikleri

Terim sözlüklerinde madde başlarının ve öteki teknik özelliklerin alfabetik sıraya uygun olarak düzenlenişi yazı dili sözlüklerine uymakla birlikte, terim sözlüklerinde başka bazı teknik özellikler de bulunur. Ancak, önce şu hususu belirtmekte yarar vardır:

- Terim sözlüklerinde tanımlar genel olarak tektir. Çünkü, söz konusu terim bir bilim dalının

özel sözüdür ve konu ile ilgili bir kavramın adıdır. Nadir olarak bir terim bir ikinci anlama da gelir. Bu durumda tanımlar numaralandırılır.

- Terim sözlüklerinde tanım bir cümle içinde toplanır ve konunun temel özelliklerini anlatır. Bu husus konunun en önemli özelliğidir. Bunun için **"Terörizm is. Fr. Terrorisme Siyasi bir amaçla ulaşmak için yıldırma hareketleri düzenleme, korku salma."** örneğini verelim.

Bu örnekte olduğu gibi tanım, *-ır (-ir, -ar, -er)* geniş zaman eki veya *-dır (-dir, -tır, -tir)* bildirme eki kullanılmadan yapılır. Bazı terim sözlükleri açıklamalara yer verir ve uzun uzun tanımlama yapılır. Terim sözlüklerinde aranan asıl özellik, söz konusu terimin temel özelliklerini tespit edip onu düzgün ve kurallı bir cümle içinde toplamaktır. Eskiden bu yöntem *"Efradını cami, ağyarına mâni"* sözüyle anlatılırdı. Bu söz, ne eksik ne fazla, eksiği veya fazlası olmayan, bütün özellikleri içinde toplayan ama konunun esasında olmayanları dışarıda bırakan demektir. Her tanımın birtakım eksiklikleri bulunabilir. Ancak, bu eksiklikler ayrıntıdır. Tanım cümlelerinin Türkçenin kurallarına uygun olması, anlaşılır bulunması öncelikle dikkat edilmesi gereken hususların başında gelir. Unutmamak gerekir ki, Terim sözlükleri ansiklopedi değildir. Bu bakımdan tanımların uzun açıklamalar biçiminde yapılmaması gerekir. Terim sözlüklerinin hazırlanışı ilgili alanların uzmanlarınca komisyonlarda yapılır. Görüşme, tartışma sonucunda terimlerin tespiti ve tanımlanması ortaya konur. Kişilerin tek başlarına hazırlamış oldukları terim sözlükleri eleştiriye açıktır. Uzmanların arasında bir dilcinin, bir edebiyatçının bulunması gerekir.

Tanımlarda Türkçe kelimelerin kullanılmasına özen gösterilmelidir. Örnek olarak, *aktivite* yerine *etkinlik*, *müessir* yerine *etkili* denmelidir. *Uyuşturum* kelimesi *anestezi* için önerilmiştir. Bu tür örneklerin yayılması kullanıcıların bu kelimeleri benimsemesine bağlıdır. *İnhibe* yerine terim sözlüklerinde *engelleme* veya *durdurma* terimleri tercih edilmelidir. (Bk. Yaman Örs, "Uluslar arası Tıp Dili?" *Türk Dili dergisi Türk Dil*

Kurumu yayını, Mart 1978, 318.sayı)

Tanım yaparken başka dillerde yazılmış uluslararası üne ulaşmış terim sözlüklerindeki tanımları da göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca her terim sözlüğü beş veya on yılda yenden gözden geçirilip yayımlanmalıdır. Bilimdeki gelişmelerin tanımlara yansımaları, ihtiyaç karşısında yeni terimler türetilmiş olması buna sebep olarak gösterilebilir.

Terimin Türkçe olması ana dilimize olan saygıdan ve sevgiden kaynaklanır. Türkçe terimi benimsemek ve tercih etmek aynı zamanda bir ödevdir. *Ak söğüt* terimi yerine *salix alba*'yı tercih etmemeliyiz. *Salix alba* gibi bir terim sözlükte madde başı yapılır, ama tanımlanmaz, karşısına *ak söğüt* yazmakla yetinilir. *Ak söğüt* tanımlandıktan sonra tanımın sonuna *salix alba* eklenir. Bu uygulamada her ne kadar o dildeki terimin sıklığı gözetilirse de biz gene de Türkçesini öne çıkarmaya çalışırız.

Türkçe sözlük, yapısı ve amacı gereği Türkçe kökenli kelimeleri öne çıkarmak amacıyla tanımları Türkçe olan kelimeler de verir. Böyle bir kelimenin dildeki öteki karşılıklarında tanım verilmez. Köken olarak yabancı olan karşılığın önüne yalnızca Türkçe karşılığı konur. Bunu yapmaktaki amaç, kullanıcıyı Türkçesine göndermek, yönlendirmektir. Terim sözlüklerinde de bu yönleme uyulmalıdır. Kabul etmek gerekir ki, bu göndermede söz konu madde başı, yabancı kelimenin taşıdığı anlamlardan birini karşılamayabilir. Bu durumla ilgili olarak, karşılanamayan tanım yabancı olan madde de yer alır.

Maddeler arasında yapıcı bir kelime olmayan ön ekler de bulunabilir. Örnek olarak "*Ardından gelen ad ve sıfatlara "ters dönmüş" anlamı veren ön ek*" kavramını veren *ob*, terim sözlüğünde madde başı yapılır ve *ob-* biçiminde verilir.

Türkçe terimleri öne çıkarmak aynı zamanda ana dilde düşünceyi, öğrenmeyi geliştirmek-

tir. Eskiden *intihap etmek* kelimesi kullanılırdı. *Seçmek* kelimesi Cumhuriyet döneminde bunun yerini aldı. Türkçesinin öne çıkması, *seçici*, *seçmen*, *seçki*, *seçkin* gibi Türkçe kelimelerin doğmasını ve yayılmasını sağladı. Buna bağlı olarak, Türkçe türetmelerin yolu açıldı ve karşılaşılan yeni bir kavramın veya terimin bu yolla Türkçe ifadesi sağlandı. Türkçe düşünerek ana dilde eğitim yapma bilimin, sanatın çok daha kolay yayılmasını üreticiliği sağlar.

Terim sözlüklerinde Türkçedeki biçim madde başı olarak yazıldıktan sonra bir batı dilindeki karşılığı örnek olarak Fransızcadaki İngilizcedeki veya Latincedeki karşılığını vermek yararlı olmaktadır. Örnek olarak, **fesleğen** maddesinde sonra *ocimum basilicum* dendikten sonra tanıma geçilmektedir. Eğer dilde bu örnekte olduğu gibi *reyhan* gibi bir karşılığı daha varsa, tanımdan sonra maddeye *reyhan* kelimesi de eklenir. Ayrıca, **reyhan** da madde başı yapılır ve **fesleğen**'e gönderilir. Bu göndermede "bak" anlamına gelen *bk.* kısaltmasına gerek yoktur. *bk.* kısaltmasını o maddeyle yakından "*şuna da veya şunlara da bak*" anlamında ilgili olan veya bir anlamıyla başka bir kavramı hatırlatan terimler için kullanırız.

Bazı madde başları 'LDLo' biçiminde kısaltma olabilir. Bu kısaltmanın geldiği dildeki açılımı maddeden sonra '*lethal dose low*' biçiminde verilir ve ardından tanımı yapılır. Ancak, bu işlemden önce kısaltmanın Türkçe okunuşu da '*ledeleo*' biçiminde uygun bir yer eklenmelidir. *LPG* için '*el pi ci*' biçiminde bilim çevrelerindeki okunuşları önlemeliyiz.

Terim sözlüklerinde çizimler veya resimler, söz konusu aracın fotoğrafı yer alabilir.

Öyle terimler vardır ki Türkçede daha önce kullanılmamıştır. Mecbur kalmadıkça '**electrophile**' imlasiyle kelimeyi madde başı yapmamalıyız. Terimi **elektrofil** biçiminde almalı ve karşısına '**electrophile**' yazmalıyız. Terimleri özgün imlalarıyla değil, okunuşlarıyla madde başı yapmalıyız. Örnek olarak, '*show*' imlasi-

la değil de řov bięiminde kelimeyi terim szl-
ęne almalıyız.

Terim szlklerine birtakım dizinler koymak zo-
rundayız. Bu dizinler Fransızcadan Trkęeye,
İngilizceden Trkęeye, Almandan Trkęe-
ye, Rusęadan Trkęeye olabilir. Gnl arzu

eder ki, bu dizinlerin arasında Trkęeden Ka-
zakęaya, Trkęeden Azericeye, Trkęeden
Kırgızcaya biçiminde dizinler de bulunsun.
Onların terimleri arasında bizim bilmediğimiz
Trkęe kkenli terimler bulunabilir. Ayrıca, bi-
limde ortaklığı sağlamak için toplumlar arasın-
da bu dizinler yararlı olur.

SENDROM AKADEMİK DřNCE PLATFORMU

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Sheyla nal

sunal@inonu.edu.tr

Prof. Dr. Cengiz Yakıncı

cengizyakinci@hotmail.com

Doę. Dr. ęaęatay nal

conal_tr@yahoo.com